

İRDEB

(ردب)

Hububat ölçümünde kullanılan eski bir hacim ölçüsü.

Akkadca *ardabu*, Ârâmîce *ardebba* (*ar-tabba*), Süryânîce *ardebba* (*arteba*), Latince *artaba*, Grekçe *artabe* (*αρταβη*) şeklinde telaffuz edilen kelimenin aslı eski Farsça *ertebe* (*irtebe*) dayanır. Arapça'ya *irdeb* şeklinde geçen kelime *irdebbe* ve halk ağzında *erdeb* (*erdib*) olarak da söylenmektedir. Asmaî gibi bazı Arap dilcileri ise kelimenin Arapça asıllı olduğunu ileri sürerek Emevîler dönemi şairlerinden Ahtal'e izafe edilen bir beyitteki kullanımını delil gösterirken Sâgânî söz konusu beytin Ahtal'e ait olmadığını belirtmektedir (*et-Tekmilte ve'z-zeyl*, I, 137). Yunanlı tarihçi Herodotos, irdebbin 1 Atina medimnosu + 3 şinik (*choinix*) hacminde bir Pers hacim ölçüsü olduğunu ve Pers Kralı II. Keyhusrev'in Bâbil Krallığı'ndan günlük 1 irdeb dolusu gümüş (!) haraç aldığını bildirmektedir (*The History of Herodotus*, s. 68). Çağdaş Farsça kaynaklarda "kuru maddelerin ölçümünde kullanılan eski bir İran hacim ölçüsü" şeklinde tanımlanarak 51,84 litrelik Med irdeb-i ve 55,08 litrelik Pers irdeb-i olmak üzere ikiye ayrılmakta, ayrıca 66 litrelik bir başka İran irdebinden de bahsedilmektedir (Hasan Pîrniyâ, I, 438; II, 1498; Dihhudâ, III, 1622, 1690). Persler'in hâkimiyetleri altına giren Küçük Asya, Mezopotamya ve Mısır'a götürdükleri ölçek, bu bölgelerin halkları tarafından metrik sistemin benimsenmesine kadar kullanılmıştır. Irdeb Osmanlı hâkimiyeti sırasında özellikle Filistin, Irak, Lübnan, Mısır ve Suriye ile Arabistan'ın birçok yerinde kullanımda kalmıştır.

Mısır irdeb-i istikbaldeki vergi gelirlerine dair bir hadiste zikredilmektedir (Müslim, "Fiten", 33; Ebû Dâvûd, "İmâre", 29). Mısır fâtihi Amr b. Âs'ın toprak sahiplerine yüklediği ferdî aynı vergiler arasında 3 irdeb buğday da yer almaktadır (Belâzürî, s. 216-217; Sûlî, s. 217). Mısır fethedildiğinde 3 ve 6 veybelik irdebler kullanılmaktaydı.

Diğer ölçü birimleri gibi irdebbin de bölgelere, zamana ve ölçülen şeyin cinsine ya da vafına göre muhtelif değerler alması günümüzdeki karşılığının tesbitini zorlaştırmaktadır. İslâm hukukçuları, vergiler yanında zekât ve fitır sadakasına konu olan irdebbin diğer örfî ve şer'î ölçü birimleri cinsinden karşılığını belirlemeye

çalışmışlarsa da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İki Kahire irdeb-i hacmindeki boğa derisinin alacağı ağırlığa "bahâr", yarım irdeb hacmindeki ölçüğe ise "kankal" adı verilirdi. Ali Paşa Mübârek'in bildirdiğine göre I. yüzyılda yaşayan İskenderiyeli Heron iki farklı metretesten (*matar*) bahsetmiştir. Metretes irdebbe denk bir sıvı ölçü birimidir. Bunlardan Roma metretesi 29,218 dm³, Roma metretesine oranı 3:2 olan diğer metrete ise 42,875 dm³'tür (*el-Mizân*, s. 74-75, 83).

Câfînûs'a göre (ö. 200) Mısır irdeb-i 5 modiosa eşitti. IV. yüzyılda yaşayan Epiphanius, 1 ardeb = 10 büyük gomor (veya omer; Gr. γομορ; İbr. גמור) = 72 xestes eşitliğini vermektedir (*Epiphanius' Treatise on Weights*, s. 138). Mısır ölçüsü irdebbin 72 "sextariorum" a tekabül ettiğini belirten İşbiliye (Sevilla) Piskoposu İsidoro da (ö. 636) Epiphanius'u doğrulamaktadır (Sauvaire, VII [1886], s. 135). İsidoro, ayrıca irdebbin 3 $\frac{1}{3}$ Roma modiosuna eşit olduğunu bildirmektedir. Vazquez Queipo'nun Roma modiosu için verdiği 8,656 litrelik değer esas alındığında 3 $\frac{1}{3}$ ve 5 modiosluk irdeblerin hacimleri sırasıyla 28,85 litre ve 43,28 litre olarak bulunur. İskenderiyeli Didymos da 4,5 modiosluk bir irdebden bahsetmektedir. Bunun her biri 24 "xestes"lik Pontus modiosu olduğu düşünülürse yine (4,5 × 24 =) 108'lik irdebbe ulaşılır. 72 "xestes" hacmindeki irdeb 28,85 litre olduğuna göre 108'lik irdeb (108 × 28,85 ÷ 72 =) 43,28 litre yapar (krş. Ali Paşa Mübârek, s. 74, 82, 83, 90). Queipo, irdeb için 65,2 veya 66,096 litre olmak üzere iki ayrı değer vermektedir (Sauvaire, VII [1886], s. 137).

Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946), Kahire irdebbinin 6 veybe buğday alacak hacimde olduğunu, ağır buğdayın veybesinin 30 rıtl (= 6 sâ' = 7,5 Irak kıstı), hafifininin ise 27 rıtl çektiğini bildirmektedir (*Edebü'l-küttâb*, s. 217). Buna göre Kahire irdeb-i 180 veya 162 rıtl buğday kaldırır. Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980), irdebbin kendi memleketi (Bağdat) menâsı ile 64 menâ değerinde olduğunu belirtmektedir (*Tehzîbü'l-luğa*, "rdb" md.). Sauvaire, Ezherî'nin *Tâcü'l-ârûs*'ta ("rdb" md.) iktibas edilen bu ifadesinin Muhammed Murtaş ez-Zebîdî'nin sözü ve dolayısıyla Bağdat menâsının Vâsî'ta da kullanılan Medine menni olduğunu düşünmekle hata etmiştir (*JA*, VII [1886], s. 141). İstahîrî (ö. 346/957), gezdiği bütün İslâm coğrafyasında kullanıldığını bildirdiği Bağdat menâsını 260 dirhem olarak vermektedir;

buna göre söz konusu irdeb (64 × 260 × 3,125 =) 52 kg., yani yaklaşık 66 litre değerindedir. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 380/990), Kahire irdebbinin her biri 15 menâlık 6 veybeye (= 90 menâ) eşit hacimde olduğunu kaydetmektedir (*Ahşenü't-tekâsim*, s. 204). Bu menânın da 260 dirhem olduğu düşünülürse söz konusu irdebbin aldığı buğdayın ağırlığı 73,125 kg. olur. Ünlü hekim Zehrâvî'nin (ö. 400/1010) verdiği bilgilerden, 1 Kahire irdeb-i = 6 veybe = 12 mekkûk = 24 rub' = 180 rıtl eşitliği elde edilmektedir. Onun 18 kıstlık büyük ve 9 kıstlık küçük iki farklı veybenin varlığına dair kaydından IV. yüzyılda biri 108, diğeri 54 kıst hacminde iki irdebbin kullanıldığı anlaşılmaktadır (*et-Taşrif*, II, 457). Sauvaire, veybeye ilişkin bu tesbiti irdebbe hamlede rek yanılmış olmalıdır (*JA*, VII [1886], s. 140). Zehrâvî, ayrıca irdebbin her biri 192 peygamber müddü hacmindeki 3 müdye veya 3 menâya eşdeğer olduğunu da belirtmektedir. Buna göre 1 irdeb 576 peygamber müddüne eşittir. Peygamber müddü 171 $\frac{3}{7}$ dirhem kabul edilirse irdeb için (576 × 171 $\frac{3}{7}$ × 2,833 =) 279,771 veya (576 × 171 $\frac{3}{7}$ × 3,125 =) 308,57 kilogramlık değere ulaşılmaktadır. Mahzûmî'nin (ö. 585/1189) aktardığı bilgilerden, 1 irdeb pirinç = 6 veybe = 96 kadeh = 180 Cerevî rıtl eşitliği elde edilmektedir (*el-Müntekâ*, s. 29). Bununla Zehrâvî'nin tesbiti uyusmaktadır. Cerevî rıtl 312 dirhemdir. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) verdiği 1 dirhem = 18 harrûbe, 1 miskal = 24 harrûbe şeklindeki (*Mesâlik*, s. 80-81) eşitliklerden (4,25 × 18 ÷ 24 =) 3,1875 gramlık örfî dirhem elde edilmektedir. Buna göre irdebbin değeri (= 180 × 312 × 3,1875 =) 179 kg. olarak bulunur. VII. (XIII.) yüzyılın ilk yarısında Kahire irdebbinin Bağdat kâresine eşit olduğu bilinmektedir (Sacy, I, 408). Bağdat kâresi 240 rıtl ağırlığında buğday alacak hacimdedir (Makdisî, s. 145-146). Bağdat rıtlı da 128 $\frac{4}{7}$ dirhem veya 90 miskal çektiğine göre Kahire irdeb-i (240 × 128 $\frac{4}{7}$ × 2,975 = 240 × 90 × 4,25 =) 91,8 kg. ağırlığında buğday kaldırır. Mısır'da Dârü'l-hisbe nazırlığı yapan İbnü'r-Rif'a (ö. 710/1310) kendi devrinde Kahire irdebbinin 6 veybeye, veybenin ise her biri 1 $\frac{1}{3}$ sâ'dan daha büyük 4 rub'a eşit olduğunu bildirmektedir (*el-İzâh ve't-tibyân*, s. 73). Buna göre irdeb 32 sâ'dan daha büyüktür. Ömerî ve Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) verdiği 1 Kahire irdeb-i = 6 veybe, 1 veybe = 4 rub', 1 rub' = 4 küçük Kahire kadehi, 1 kadeh = 232 dirhem şeklindeki eşitliklerden hareketle Kahire irdebbinin

vasat buğday tanesi itibariyle ölçtüğü ağırlık ($6 \times 4 \times 4 \times 232 = 22272$ dirhem = $22272 \times 3,1875 = 70,99$ kg. olarak hesaplanır. Bu irdeb ($70,99 \times 100 \div 71 =$) 99 litre civarında su alır (*Mesâlik*, s. 81; *Şubhu'l-aşâ*, IV, 198). Fransız istilâsı sırasında 180 litrelik irdebbin ölçtüğü Yukarı Mısır (Sa'îd) buğdayının ağırlığı 129,229, kuzeyde üretileninki ise 142,935 kilogramdan ibaretti. Bu iki cins tahıldan her birinin hektolitresi sırasıyla 71 ve 79 kilogramdır. Hektolitresi 71 kg. olan 264 rıtlık irdeb esas alındığında 232 dirhem buğday ölçen kadehin ($232 \times 100 \div 71 =$) 326,76 dirhem su aldığı sonucu çıkar. Buna göre kadeh ($326,76 \times 3,1464 =$) 1,028 litre, veybe ($1,028 \times 16 =$) 16,448 litre ve irdeb ($1,028 \times 96 =$) 98,699 litre olur. Mısır kırsalında kullanılan 3 veybelik eski Mısır irdebbi de ($3 \times 16,5 =$) 49,5 litredir (krş. Ali Paşa Mübârek, s. 79-80; Sauvaire, VII [1886], s. 137). Silvestre deSacy, 1 irdeb tahılın ağırlığının Kahire'de 292 livre (libre), Reşîd'de 430 livre (= 210,486 kg.) olduğunu, Kahire irdebbinin 184,16 litreye denk geldiğini söylemektedir (*Relation de l'Égypte*, I, 153, 567).

Kalkaşendî, Mısır'ın bazı bölgelerinde 11 veybeye ulaşan, hatta bunu aşan irdebler kullanıldığını ifade etmekte (*Şubhu'l-aşâ*, III, 441), Makrizî, Feyyûm irdebbinin 9 veybeye eşit olduğunu bildirmektedir (*el-Hıtat*, I, 101). 1,5 Kahire irdebbe-ne denk gelen bu ölçek, yaklaşık 135 litrelik hacmiyle ($69,6 \times 1,5 =$) 104,4 kg. buğday ölçer. Ömerî'nin verdiği 1 İskenderiye irdebbi = 8 veybe (= $1\frac{1}{3}$ Kahire irdebbi) şeklindeki (*Mesâlik*, s. 81) eşitlikten ($70,99 \times 1\frac{1}{3} =$) 94,65 kilogramlık irdeb elde edilmektedir. F. B. Pegolotti (ö. 1340), İskenderiye irdebbinin (ribebe) 5 Kıbrıs müddüne (moggio) eşdeğer olduğunu bildirmektedir. Moggionun 27,2 kg. buğday aldığı düşünülürse 1 İskenderiye irdebbinin 136 kg. buğday ölçtüğü sonucu çıkar. 1470 yılındaki kıtlık üzerine yürürlüğe konan tahıl ithal kanunundan 153,329 kilogramlık bir tahıl irdebbinin varlığı anlaşılmakta, Avrupa kaynaklarında aynı tarihlerde 190,35 kilograma eşdeğer ağırlıkta tahıl alan bir irdebbin bulunduğu işaret edilmektedir. Ayrıca Bartolomeo de Paxi'nin verdiği bilgiler, 276,3 kilogramlık çok daha büyük bir irdebbin mevcudiyetini göstermektedir (Ashtor, *East-West Trade*, s. 479-480). Bu irdebbin Zehrâvî'nin değindiği 3 müdy değerindeki irdeb olması mümkündür.

Eduard Bernard'a göre 1 irdeb = 6 veybe = 96 kadeh, 1 veybe = 32-34 İskenderiye rıtlı, 1 İskenderiye rıtlı = 144 dirhem,

1 dirhem = 64 habbe, 1 dinar = 96 habbe-dir. Bernard, dinarla dirhem arasındaki 96:64 şeklindeki orantıdan hareketle dirhem'in ağırlığını ($4,25 \times 64 \div 96 =$) 2,833 gr. olarak belirler. Buna göre irdebbin kaldırdığı buğdayın ağırlığı cinsine göre ($6 \times 32 \times 144 \times 2,833 =$) 78,326 kg. veya ($6 \times 34 \times 144 \times 2,833 =$) 83,222 kg. gelir. Böylece söz konusu irdebbin hacminin 99 litre civarında olduğu sonucuna varılır. Rıtlı 0,408 kg. olunca 128 rıtlık irdeb ($128 \times 0,408 =$) 52,224 kg. veya ($52,224 \times 100 \div 79 =$) 66,1 litreye eşittir. $5\frac{1}{3}$ rıtlık Peygamber sâi ($5\frac{1}{3} \times 0,408 =$) 2,176 kg. tahıl veya ($2,176 \times 100 \div 79 =$) 2,754 litre su kaldırır. Buna göre 24 sâ'lık irdeb ($24 \times 2,754 =$) 66,1 litre olur ($1\frac{1}{3}$ rıtlık müd ise $1\frac{1}{3} \times 0,408 =$) 0,544 kg. tahıl veya ($0,544 \times 100 \div 79 =$) 0,688 litre su ölçer. Buradan 96 müdlük irdebbin de ($96 \times 0,688 =$) 66,1 litreye eşitliği bulunur (Ali Paşa Mübârek, s. 75-77). Ali Paşa Mübârek'e göre Dimyat irdebbinin Kahire'nine oranı 36:13 olup hacmi ($184 \times 36 \div 13 =$) 509,53 litre, yani yaklaşık 8 Arabî irdeb ayarındadır. 99 litrelik irdeb zirâu'l-evânînin kübüne ($46,2^3 = 98,6$ dm³) veya 198 litrelik, yani 2 arşın küblük Kahire irdebbinin yarısına eşittir. Kahire irdebbi ise 66 litrelik Arabî irdebbin üç katı hacmindir (*a.g.e.*, s. 90).

Kahire irdebbi 2,75 litrelik sâa bölününce 72 sayısı bulunur. 24 sâ'lık irdeb 72'lik Kahire irdebbinin üçte biridir. Kahire muhtesibliği de yapan Şâfiî âlimi Ahmed b. Muhammed el-Kamûlî (ö. 727/1327) zekât nisabının 6 Kahire irdebbi ve 1 rub'a, sâin ise iki kadehe eşit olduğunu bildirmektedir. İrdeb 96 kadeh olduğuna göre nisab miktarı ($96 \times 6\frac{1}{4} =$) 600 kadehtir. Vesk 60 sâ' olunca 5 vesklik nisab miktarı 300 sâa eşittir. Böylece sâin 2 kadehe eşdeğer olduğu doğrulanmış olmaktadır. Buna göre 1 kadeh = $\frac{1}{2}$ sâ' = 2,75 \div 2 = 1,375 litre eşitliği elde edilir. Buradan ($96 \times 1,375 =$) 132 litrelik irdeb değerine ulaşılır ki bu da Kahire irdebbinin $\frac{2}{3}$ 'üne, Arabî irdebbinse iki katına eşittir.

Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî'ye göre irdebdeki değişmeyle birlikte onun cinsinden nisab miktarı yeniden ayarlanmıştır. Eskiden 10 irdebken Kâdî Abdülvehhâb el-Bağdâdî (ö. 422/1031) devrinde $8\frac{1}{3}$ irdeb, VIII. (XIV.) yüzyılın ortalarında 6,5 irdeb ve 0,5 veybe, kendi çağında ise 4 irdeb ve 1 veybe olarak belirlenmiştir. Bu son eşitlik XII. (XVIII.) yüzyılda da devam etmiştir. Nisab miktarının 300 sâa veya 10 irdebbe eşit olduğuna dair bilgiler beraber düşünüldüğünde irdebbin 30 sâa, yani ($66 \times 5 \div 4 =$) 82,5 lit-

reye karşılık geldiği sonucuna varılır. Çünkü bu irdebbin 24 sâ', yani 66 litrelik Arabî irdebbe oranı 5:4 şeklindedir. Nisab miktarı 300 sâa veya $8\frac{1}{3}$ irdebbe eşit olduğuna göre irdeb ($300 \div 8\frac{1}{3} =$) 36 sâa karşılık gelir. 72 sâ' veya 198 litre hacmindeki Mısır irdebbinin yarısına tekabül ettiği anlaşılan bu irdebbin değeri 99 litre olur (*a.g.e.*, s. 91-93).

İstanbul'dan Mısır beylerbeyi ve defterdarına gönderilen 991 (1583) tarihli hükümdede, saraya gönderilen pirincin irdebbinin 12 kile gelmesi âdet-i kadîmken pirinç emininin irsâliyyeyi irdebbe 10 kile hesabıyla yapmaya başladığı belirtilmektedir (Altınay, s. 19). Söz konusu kile 20 okkalık İstanbul kilesi ise 307,872 kilogramlık bir irdebbe ulaşır. Anthonius Gonsales'in 1665 tarihli raporunda belirttiğine göre 1 irdeb her biri 8 kadehlik 6 veybeye eşittir. 1 kadeh 3 rıtlı pirinç almaktadır ki 1 rıtlı 160 dirhem yani 0,5 kilogramdır. 1 litre pirincin 960 gr. geldiği kabul edilirse Gonsales'in bildirdiği kadeh 1,5625 litre olur, irdebse 75 litrelik bir hacim ölçüsüne tekabül eder (krş. Hinz, s. 39-40). XVIII ve XIX. yüzyıllarda hemen hemen her yerde irdebbin hacmi iki katına çıktı (Sauvaire, VII [1886], s. 137). Hasan b. İbrâhîm el-Cebertî'ye göre XVIII. yüzyılda 1 Kahire irdebbe her biri $442\frac{6}{7}$ dirhemlik, İbn Âbidîn'e göre ise $445\frac{5}{7}$ dirhemlik 96 kadehe eşitti. Birinci hesaba göre 1 irdeb (= $96 \times 442\frac{6}{7} = 42514\frac{2}{7}$ dirhem =) 132,857 kg., ikincisine göre ise ($96 \times 445\frac{5}{7} = 42788\frac{4}{7}$ dirhem =) 133,714 kg. eder. Bu irdeb de 182 litre civarında bir hacme sahiptir. Edward William Lane, 1836 yılı civarında irdebbin 5 "bushel"e yani 181,8 litreye eşit olduğunu belirlemek suretiyle (*An Account*, s. 569) önceki bulguyu doğrulamaktadır. Fransız işgali döneminde Mısır'da kullanılan dört irdebden bahsedilmektedir. Bunlardan 182-184 litrelik Kahire irdebbe, eskiden kullanılan ve Endülüs'te "fanega" adı verilen 46 litrelik küçük irdebbin dört katına eşittir. Yukarı Mısır'daki Asyût irdebbe 24 rub'luk Kahire irdebbinin $1\frac{1}{11}$ 'ine, yani ($182 \times 1\frac{1}{11} =$) 198,545 litreye eşittir. 36 rub'luk Reşîd ve Mansûre irdebbe ise 1,5 Kahire irdebbe, yani ($1,5 \times 182 =$) 273 litre değerindedir. Reşîd irdebbinin dörtte biri olan 68,25 litre ise Arabî irdebbin hacmine yakın bir değerdir (Ali Paşa Mübârek, s. 80, 89; Cuno, s. 209; Sauvaire, VII [1886], s. 137). XIX. yüzyılda Şam irdebbe 6 İstanbul kilesi veya 120 okkaya (= 153,936 kg.), Hicaz'ınki ise 9 müdde eşitti (SA, III, 1572, 1573).

Bu farklılıkların yol açtığı karmaşayı önlemek için 1835 yılında Kahire irdebbi standart olarak benimsenmiştir (Cuno, s. 209). Nihayet 1892'de yürürlüğe giren 28 Nisan 1891 tarihli bir genelge ile Mısır ölçü sistemi tevhid edilmiştir. Buna göre 1 irdeb = 6 veybe = 12 kile = 24 rub' = 48 melve = 96 kadeh = 192 nisfiye = 384 rub'a = 768 sümne = 1536 harrûbe = 3072 kırat = 198 litre; 1 veybe = 2 kile = 33 litre; 1 kile = 2 rub' = 16,5 litre; 1 rub' = 2 melve = 8,25 litre; 1 melve = 2 kadeh = 4,125 litre; 1 kadeh = 2 nisfiye = 2,0625 litre; 1 nisfiye = 2 rub'a; 1,03125 litre; 1 rub'a = 2 sümne = 0,515625; 1 sümne = 2 harrûbe = 0,2578125; 1 harrûbe = 2 kırat = 0,12890625; 1 rrtl = 144 dirhem = 449,28 gr.; 1 dirhem = 3,12 gramdır (*Système des mesures*, s. 19-20). Bu irdebbin hacmi ez-zirâu'l-beledînin kübüne (= 58,26³ = 197,7477 dm³) çok yakındır (Mahmoud Bey, I [1873], s. 69, 81-83).

Çağdaş Mısır'ın 198 litrelik irdebbi 160 kg. mercimek veya börölce, 155 kg. süt-leğen, 150 kg. nohut veya bakla, 140 kg. yarma veya mısır, 122 kg. keten tohumu, 120 kg. kuru fasulye, arpa veya susam, 67,5 kg. kepek ve 45 kg. soğan almaktadır (daha ayrıntılı bir liste için bk. M. Necmeddin el-Kürdî, s. 212-213). Ashtor'a göre ise 1 irdeb buğday Buhayre'de 140,8, Saîd'de 148,3 kilogramdır (*EI²* [İng.], VI, 119).

BİBLİYOGRAFYA :

Teẖzîbû'l-luğa, "rdb" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "rdb" md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 265; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1313, I, 90; Müslim, "Fiten", 33; Ebû Dâvûd, "İmâre", 29; Herodotus, *The History of Herodotus* (trc. G. Rawlinson, nşr. E. H. Blakeney), London 1933, s. 68; Epiphanius, *Epiphanius' Treatise on Weights and Measures: The Syriac Version* (ed. J. E. Dean), Chicago 1935, s. 138; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 216-217; Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, s. 217; Makdisî, *Aḥsenû't-tekâsîm*, s. 145-146, 204; Zehrâvî, *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1406/1986, II, 457; Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *es-Sâmî fi'l-esâmî*, Tahran 1345 hş., s. 369; Mahzûmî, *el-Muntekâ min Kitâbi'l-Minhâc fi 'ilmi ḥarâcî Mısr* (nşr. Cl. Cahen), Kahire 1986, s. 29; Râdiyüddin es-Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-şîla li-Kitâbi Tâcî'l-luğa ve şihâhî'l-'Arabiyye* (nşr. Abdülhalîm et-Tahâvî - Abdülhamîd Hasan), Kahire 1970, I, 137; İbnü'r-Rif'a, *el-İzâh ve't-tib-yân fi ma'rifeti'l-mikyâl ve'l-mizân* (nşr. M. Ahmed İsmâil el-Hârûf), Dimaşk 1400/1980, s. 71-76; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Krawulsky), s. 80-82, 157; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 441; IV, 181, 198; Makrîzî, *el-Hıttâ*, I, 101; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-aқыise ve'l-mekâyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 74-83, 86, 89-94; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 37-38, 39-40; v. Soden, *AHW*, I, 66; M. Necmeddin el-Kürdî, *el-Mekâdirü's-şer'iyye*

ve'l-aḥkâmü'l-fıḫıyyetü'l-müte'allika biḥa, [baskı yeri yok] 1404/1984 (Matbaatü's-saâde), s. 176-179, 212-213; E. Ashtor, "Levantine Weights and Standard Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean* (ed. B. Z. Kedar), London 1986, bl. II, s. 479-480; a.m.f., "Makâyil", *EI²* (İng.), VI, 119; Ahmed Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul 1336, s. 19-20; *Système des Mesures, Poids et Monnaies de l'Empire Ottoman et des principaux états*, İstanbul 1988, s. 19-20; E. W. Lane, *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1989, s. 569; Hasan Pîrniyâ, *İrân-ı Bâstân*, Tahran 1370 hş., I, 438; II, 1498; Silvestre de Sacy, *Relation de l'Égypte par Abd-Allatif, médecin arabe de Bagdad [1162-1231 A.D.]* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, I, 153, 408, 567; Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge 1992, s. 209; Charlton T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford 1993, s. 167; Mahmoud Bey, "Le système métrique actuel d'Égypte", *JA*, I (1873), s. 67-68, 69, 72-73, 80-83; M. H. Sauvare, "Materiaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., VII (1886), s. 135-145; VIII (1886), s. 284-286; Dihhudâ, *Luğatnâme*, III, 1622, 1690; "Ölçü", SA, III, 1572, 1573.

CENGİZ KALLEK

İREC MİRZA

(ابرج میرزا)

(1874-1926)

Kaçarlar dönemi şairlerinden.

Tebriz'de doğdu. Kaçar hânedanından Sadrüşşuarâ Gulâm Hüseyin Mirza'nın oğludur. Âkâ Muhammed Takî, Ârif-i İsfahânî ve Mirza Nasrullah Bahâr-i Şirvânî'den Arapça ve Farsça; İkbâl-i Âştîyânî'den mantık, felsefe, meânî ve beyan dersleri aldı. Tebriz Dârülfünunu'na devam ettiği yıllarda Fransızca ve Rusça öğrendi. On altı yaşında iken evlenen İrec Mirza, üç yıl sonra eşinin ve babasının ölümü üzerine ailesinin geçimini sağlamak amacıyla devlet hizmetine girmek zorun-

İrec Mirza

da kaldı. Veliâht Muzafferüddin Mirza onu bayramlar ve selâm törenleri için kaside yazmakla görevlendirdi. Kendisine "fâhrü's-şuarâ" lakabını veren Emîr-i Nizâm tarafından daima teşvik edildi. Bir ara Kıvâmüssaltana ile Avrupa'ya gitti. 1923 yılına kadar Tebriz, Kirmanşah, Tahran, Abâde, İsfahan ve Meşhed'de Maliye ve Maarif bakanlıklarıyla gümrük teşkilâtına bağlı kuruluşlarda çeşitli görevlerde bulundu. 28 Şâban 1344 (13 Mart 1926) tarihinde Tahran'da vefat etti ve Zâhirüddeve Kabristanı'na defnedildi.

Gençlik döneminde Ferruhî-yi Sîstânî'nin etkisi altında kalan İrec daha sonra Minûcihrî, Hâkânî-i Şirvânî ve Kânî-i Şîrâzî tarzında şiirler yazmaya başladı. Hayatının son on yılında, vezin ve kafiyede klasik şiir kurallarına bağlı kalmakla birlikte konu itibarıyla yeni, sade ve akıcı şiirler kaleme aldı. Dilde sadeleşme akımını savunan İrec şiirlerinde halk deyimlerini ve atasözlerini ustaca kullanmıştır.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Yaklaşık 4000 beyit ihtiva eden eser, önce şairin oğlu Hüseyin Mirza'nın mukaddimesiyle birlikte yedi küçük kitap halinde yayımlanmış (Tahran 1307-1309 hş.), daha sonra diğer eserleriyle beraber *Külliyât*'in içinde neşredilmiştir (Tahran 1342 hş.). 2. *Ârifnâme*. Kâimmakâm-ı Ferâhânî'nin *Celâyirnâme*'si tarzındaki mesnevi, hezec bahrinin "mefâilün mefâilün feülün" vezniyle yazılmış olup 550 beyitten meydana gelir. Şair bu mesneviyi, Ebû'l-Kâsim Ârif-i Kazvînî'nin Meşhed'de verdiği konser sırasında Kaçarlar'ı kınayan bir şiir okuması üzerine kaleme almıştır. Kadın hakları, çiftçilerin yoksulluğu, ülkedeki kanunsuzluklar gibi konuların işlendiği eser kısa zamanda yayılmış, bazı kesimlerin büyük tepkisini çekmesi şairi güç durumda bırakmıştır. *Ârifnâme* son olarak *Külliyât* içerisinde basılmıştır (Tahran 1342 hş.). 3. *Zühre vü Menûcihr*. William Shakespeare'in *Venus ile Adonis*'inin manzum tercümesi olup (Tahran, ts.; Mehâbâd 1336 hş.) tamamlanamamıştır. Eser *Külliyât*'in içinde de yayımlanmıştır (Tahran 1342 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

İrec Mirzâ, *Külliyât-ı Dîvân*, Tahran 1307 hş., I-VII; a.m.f., *Külliyât*, Tahran 1342 hş.; Reşîd Yâsemî, *Edebiyyât-ı Mu'âşır*, Tahran 1316/1937, s. 23-27; Hâdî Hâirî, *Efkâr u Âşâr-ı İrec*, Tahran 1325/1946; Seyyid Muhammed Bâkır Burkaî, *Sûḥanverân-ı Nâmî-i Mu'âşır*, Tahran 1329/1950, s. 16-18; Nusretullah Fethî, *Ârif u İrec*, Tahran 1333/1954; Gulâmrızâ Riyâzî, *İrec ve Nuḥbe-i Âşâreş*, Tahran 1342/1963; Muhammed Ca'fer Maḥcûb, *Taḥkîk der Ahvâl u Âşâr*